

Agnieszka Marcela  
ul. Reymonta 3A/12  
37–700 Przemyśl  
agnieszkamarcela@yahoo.pl

*Received: 19.02.2018*  
*Reviewed: 15.04.2018*

## OCHRONA NATURALNYCH PROCESÓW W ASPEKCIE PRAWNYM

### Protection of natural processes in the legal aspect

**Abstract:** The article analyses, changes over time in Polish law, to determine when and how the natural processes were protected. It was assumed that natural processes are processes occurring in a given area, in particular in forest ecosystems, without direct human intervention. The places have also been identified in the Podkarpackie Voivodeship, where the legal protection of natural processes lasts the longest and on the largest area.

**Key words:** natural process, strict protection, Nature Conservation Act, Podkarpackie Voivodeship.

### Wstęp

Idea ochrony naturalnych procesów lasotwórczych, w przeciwieństwie do ochrony konserwatorskiej, wywodzi się z przekonania o nieuchronności przemian struktury ekosystemów leśnych zarówno w czasie, jak i przestrzeni, a związane z tymi zmianami zjawiska, jak między innymi obumieranie drzew, naturalne odnawianie, traktuje się jako wartości podlegające ochronie (Przybylska i in. 2014).

Postanowiono ocenić, w jaki sposób przepisy prawa odnoszą się do ochrony procesów naturalnych, przebiegających w szczególności w ekosystemach leśnych. Podjęto również próbę wskazania miejsc, na terenie województwa podkarpackiego, które posiadają najdłuższą udokumentowaną historię ochrony procesów naturalnych.

Jako podstawę oceny przyjęto definicję procesu naturalnego, zgodnie z którą **proces naturalny to proces przebiegający na danym obszarze bez bezpośredniej ingerencji człowieka** (nie uwzględniając nieuniknionej obecnie ingerencji pośredniej). Ponadto w pracy rozważa się wyłącznie procesy naturalne, które posiadają pewne ramy formalno-prawne, tj. identyfikuje się istnienie przepisów prawa, które warunkują/udowadniają przebieg procesu naturalnego na danym obszarze.

Przedmiotem opracowania nie są zatem procesy naturalne zachodzące m.in.: – w wielu miejscach, do których nie dotarł człowiek z bezpośrednią ingerencją, np. tereny trudno dostępne, strome zbocza i jary potoków, ściany skalne itp.,

– w miejscach, gdzie z woli właściciela lub w sytuacji jego braku, od pewnego czasu przebiegają procesy naturalne (odłogowane pola, płaty nieużytkowanej roślinności itp.),

– we fragmentach lasów, dla których w ramach danego 10-letniego cyklu użytkowania w planie urządzenia lasu nie zaplanowano żadnych zabiegów, dla których brak przepisu prawa warunkującego/udowadniającego przebieg procesu naturalnego.

Artykuł stanowi wstępny efekt prac związanych z rozpoznaniem historii prawnie chronionych obszarów o charakterze rezerwatowym w granicach województwa podkarpackiego.

## Metodyka

Dokonano przeglądu i analizy polskich ustaw o ochronie przyrody oraz aktów wykonawczych do nich, dotyczących parków narodowych i rezerwatów przyrody. Z uwagi na datę wprowadzenia pierwszej ustawy o ochronie przyrody (1934 r.), dokonano również przeglądu i analizy ustaw, dekrétów i rozporządzeń, związanych z leśnictwem, z okresu międzywojennego.

## Efekty analizy

Aktualnie obowiązująca ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tekst jedn. Dz. U. z 2016 r. poz. 2134 ze zm.; stan prawny ma dzień 1 października 2017 r.) nie zawiera pojęcia „proces naturalny”. Zawiera za to pojęcie „proces przyrodniczy”, przy czym nie jest ono zdefiniowane. Czy zatem „proces naturalny” to inaczej „proces przyrodniczy”? Zasadnicze znaczenie ma umiejscowienie procesu przyrodniczego w obowiązującej ustawie. Pojawia się on w trzech przepisach, generalnie w art. 5, zawierającym tzw. słownik ustawy.

Podstawowy przepis to zawarta w art. 5 pkt 9 definicja ochrony ścisłej, zgodnie z którą **ochrona ścisła to „całkowite i trwałe zaniechanie bezpośredniej ingerencji człowieka w stan ekosystemów, tworów i składników przyrody oraz w przebieg procesów przyrodniczych na obszarach objętych ochroną, a w przypadku gatunków – całoroczna ochrona należących do nich osobników i stadiów ich rozwoju”**.

Kolejny przepis to definicja zagrożenia wewnętrznego (art. 5 pkt 28) w brzmieniu: *„czynnik mogący wywołać niekorzystne zmiany cech fizycznych, chemicznych lub biologicznych zasobów, tworów i składników chronionej przyrody, walorów krajobrazowych oraz przebiegu procesów przyrodniczych, wynikający z przyczyn naturalnych lub z działalności człowieka w granicach obszarów lub obiektów podlegających ochronie prawnej”*. Podobny do poprzedniego przepis, trzecie miejsce występowania sformułowania „proces przyrodniczy”, to definicja

zagrożenia zewnętrznego (art. 5 pkt 29) w brzmieniu: „czynniki mogący wywołać niekorzystne zmiany cech fizycznych, chemicznych lub biologicznych zasobów, tworów i składników chronionej przyrody, walorów krajobrazowych oraz przebiegu procesów przyrodniczych, wynikający z przyczyn naturalnych lub z działalności człowieka, mający swoje źródło poza granicami obszarów lub obiektów podlegających ochronie prawnej”. Z kontekstu ustawowego wynika, że „proces przyrodniczy” to nie to samo, co „proces naturalny”, ponieważ:

1. proces przyrodniczy może zawierać element/pierwiastek bezpośredniej ingerencji człowieka – dopiero całkowite i trwałe zaniechanie bezpośredniej ingerencji człowieka w procesy przyrodnicze zapewnia ochronę ścisłą;

2. przebieg procesów przyrodniczych może być zakłócony przyczynami naturalnymi lub działalnością człowieka, w granicach lub poza granicami obszarów lub obiektów podlegających ochronie prawnej – w procesie przyrodniczym może zatem pojawić się działalność człowieka jako taka i powodować zakłócenia;

3. nastąpiło rozdzielenie zagrożeń na wynikające z przyczyn naturalnych i z działalności człowieka – tak więc *przyczyny naturalne* i *działalność człowieka*, jako dwa rozdzielne elementy, wpływają na przebieg procesów przyrodniczych.

W ujęciu ustawowym użycie przymiotnika „naturalny” oznacza, iż dane zjawisko/element przyrodniczy pozbawiony jest wpływu człowieka; jeśli coś jest naturalne, to nie pochodzi od człowieka, nie było lub nie jest poddane bezpośrednim wpływom człowieka. Użycie jednak przymiotnika „przyrodniczy”, przynajmniej w odniesieniu do procesów, oznacza już ujęcie w nich działalności człowieka (jeśli przyrodnicze, to mogące zawierać oddziaływania/wpływ człowieka).

Oprócz trzech ww. przypadków „proces przyrodniczy” nie pojawia się w treści obowiązującej ustawy o ochronie przyrody. Samo słowo „proces” obecne jest w art. 2 ust. 2 jako *proces ekologiczny* w zdaniu „Celem ochrony przyrody jest: 1) utrzymanie procesów ekologicznych i stabilności ekosystemów; (...)” oraz w art. 5 pkt 26e jako *proces życiowy* w definicji „żywność drzewa lub krzewu – prawidłowy przebieg ogółu procesów życiowych drzewa lub krzewu”.

Przymiotnik „naturalny” jest w ustawie rozpowszechniony, występując jako m.in.: naturalny stan ekosystemów i składników przyrody; miejsce naturalnego występowania gatunków roślin, zwierząt i grzybów; ciek naturalny; naturalny zasięg siedliska przyrodniczego; czynniki i przyczyny naturalne; stan naturalny; zmiany naturalne; naturalna naprawa elementów przyrodniczych; krajobraz naturalny; naturalny ekosystem a nawet naturalna agresywność zwierząt.

Zatem – przy przyjętej w niniejszej pracy definicji procesu naturalnego, jedynym prawnym narzędziem jego ochrony jest ochrona ścisła, która umożliwia zaniechanie bezpośredniej ingerencji człowieka. Wprowadzenie ochrony ścisłej na danym obszarze chronionym to formalne zabezpieczenie na przyszłość przebiegu procesów naturalnych – bez względu na to, jaka jest historia obecności i gospodarki człowieka w tym miejscu oraz czy historycznie przebiegały tu proce-

sy naturalne. Ochrona ścisła może zostać wprowadzona w ekosystemach o zróżnicowanym stanie zachowania, muszą one jednak posiadać wartości zasługujące na włączenie do obszarów objętych ochroną. Brak innych warunków, które ekosystem musi spełnić, by zostać poddany takiej ochronie.

Zastosowanie ochrony ścisłej jest świadomą decyzją w zarządzaniu obszarem chronionym – odtąd w określonych granicach przebiegają procesy naturalne bez względu na to, do jakiego stanu i rodzaju ekosystemu doprowadzą. Ustawa nie zawiera żadnych dodatkowych zapisów w tym zakresie – nie ma wzorca przyrodniczego, „właściwego stanu”, do którego ochrona ścisła ma prowadzić czy też go utrzymać. Przedmiotem ochrony jest wówczas proces naturalny jako taki, celem ochrony – utrzymanie go jako procesu naturalnego i zapewnienie jego ciągłości, a rola człowieka to głównie – co znamienne – ochrona przed bezpośrednią ingerencją człowieka i obserwacja zachodzących w takim ekosystemie zmian.

Dzięki ustawowej definicji ochrony ścisłej możliwe jest właściwe rozumienie „procesu naturalnego” na gruncie prawnym.

W obowiązującej ustawie są dwa artykuły – 20 i 22, w których pojawia się termin „ochrona ścisła” w stosunku do obszarów chronionych. W art. 20 ust. 3 pkt 3 i 4 wskazano, że plan ochrony sporządzany dla parku narodowego i rezerwatu przyrody zawiera „wskazanie obszarów ochrony ścisłej, czynnej i krajobrazowej” oraz „określenie działań ochronnych na obszarach ochrony ścisłej, czynnej i krajobrazowej, z podaniem rodzaju, zakresu i lokalizacji tych działań”. Z kolei art. 22 ust. 1 przewiduje, iż „Dla parku narodowego lub rezerwatu przyrody, do czasu ustanowienia planu ochrony, sprawujący nadzór sporządza projekt zadań ochronnych”. Zgodnie z art. 22 ust. 3 pkt 4 zadania ochronne, o których mowa w ust. 1, uwzględniają „wskazanie obszarów objętych ochroną ścisłą, czynną oraz krajobrazową”. Ochrona ścisła może być więc wprowadzona wyłącznie w granicach dwóch obszarowych form ochrony przyrody: parków narodowych i rezerwatów przyrody, poprzez stosowne zapisy planu ochrony lub zadań ochronnych.

Ustanowienie planu ochrony parku narodowego następuje, zgodnie z art. 19 ust. 5, rozporządzeniem ministra właściwego do spraw środowiska, które jest publikowane w Dzienniku Ustaw. Ustanowienie zadań ochronnych dla parku narodowego następuje zaś, zgodnie z art. 22 ust. 2 pkt 1, zarządzeniem ministra właściwego do spraw środowiska – jest ono aktualnie publikowane w Dzienniku Urzędowym Ministra Środowiska. Inaczej jest w sytuacji rezerwatów przyrody – ustanowienie planu ochrony rezerwatu przyrody następuje, zgodnie z art. 19 ust. 6, w drodze aktu prawa miejscowego w formie zarządzenia regionalnego dyrektora ochrony środowiska, publikowanego w dzienniku urzędowym właściwego terytorialnie województwa. Ustanowienie zadań ochronnych następuje w drodze zarządzenia regionalnego dyrektora ochrony środowiska bez obowiązku publikowania – w praktyce zarządzenia w sprawie zadań ochronnych publikowane są w Biuletynie Informacji Publicznej regionalnych dyrekcji ochrony środowiska

(przykład: [http://bip.warszawa.rdos.gov.pl/files/obwieszczenia/90976/zarządzenie\\_RDOS\\_Warszawa\\_34\\_2017\\_.pdf](http://bip.warszawa.rdos.gov.pl/files/obwieszczenia/90976/zarządzenie_RDOS_Warszawa_34_2017_.pdf) dostęp 7.01.2018).

W parku narodowym czy rezerwacie przyrody rodzaje zastosowanej ochrony mogą zatem obejmować: ochronę ścisłą, czynną lub krajobrazową, przy czym proporcje powierzchniowe poszczególnych rodzajów ochrony są różne i wynikają z istniejącej sytuacji przyrodniczej w obszarze, stawianych mu celów ochrony oraz przyjętej koncepcji ich osiągania. Szukając informacji o zakresie ochrony ścisłej, konieczne jest przeanalizowanie obowiązujących i wyekspirowanych planów ochrony i zadań ochronnych, bowiem tam zawarta jest informacja, które działki ewidencyjne czy oddziały leśne, oraz w jakich latach, poddane były ochronie ścisłej.

Jeżeli w planie ochrony, bądź w zadaniach ochronnych, zaplanowano ochronę ścisłą, nie ma ona charakteru trwałego, lecz obowiązuje taki okres czasu, jak plan – 20 lat lub zadania ochronne – do 5 lat, co wynika odpowiednio z art. 20 ust. 1 i art. 22 ust. 4 ustawy o ochronie przyrody. Brak zatem mechanizmów prawnych gwarantujących trwanie takiej ochrony w dłuższym przedziale czasu, co szczególnie ważne jest w przypadku procesów naturalnych zachodzących w ekosystemach leśnych. Decyzja o kontynuacji bądź zmianie danego rodzaju ochrony jest podejmowana w ramach prac nad kolejnym planem czy zadaniami ochronnymi i obejmuje m.in. analizę skuteczności dotychczasowych sposobów ochrony.

Teoretycznie ochrona ścisła może być elementem ochrony również na obszarach Natura 2000, jednak jak wskazuje Pawlaczyk (2016), w polskim prawie to narzędzie planistyczne jest niedoskonałe. Tylko formuła parku narodowego i rezerwatu przyrody wewnątrz obszaru Natura 2000 jest gwarantem tworzenia „stref rdzeniowych” z podwyższonymi wymogami ochrony.

Przy dokonywanych analizach ważny jest jeden z obowiązujących aktów wykonawczych do ustawy o ochronie przyrody – Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 12 maja 2005 r. w sprawie sporządzania projektu planu ochrony dla parku narodowego, rezerwatu przyrody i parku krajobrazowego, dokonywania zmian w tym planie oraz ochrony zasobów, tworów i składników przyrody (Dz. U. z 2005 r. Nr 94, poz. 794). W § 20 zawarto wyliczenie elementów przyrodniczych, które mogą wchodzić w zakres ochrony, w pkt 1 ujmując „**naturalne procesy przyrodnicze**”. Zgodnie natomiast z § 22 „**Sposoby ochrony na obszarach objętych ochroną ścisłą polegają na rozpoznawaniu, monitorowaniu oraz eliminowaniu lub ograniczaniu zagrożeń antropogenicznych oraz na umożliwieniu przebiegu naturalnych procesów przyrodniczych**”. Dokonano tu ważnego podkreślenia, że wśród procesów przyrodniczych obecne są naturalne procesy przyrodnicze, a eliminacja lub ograniczanie rozpoznanych zagrożeń antropogenicznych ma pozwolić na ich dalszy nieskrępowany przebieg. Zatem i na gruncie omawianego aktu prawnego ochrona ścisła jest podstawowym rodza-

jem ochrony, umożliwiającym i zabezpieczającym przebieg procesów naturalnych (naturalnych procesów przyrodniczych).

Z ww. Rozporządzenia wynikają kolejne dwie kwestie. Po pierwsze, zgodnie z § 23, sposoby ochrony na obszarach objętych ochroną czynną również umożliwiają przebieg naturalnych procesów przyrodniczych, jeżeli ich przebieg służy osiągnięciu celów ochrony. Zapis ten powoduje, że zgłębiając temat procesów naturalnych należy przeanalizować również zapisy planów ochrony czy zadań ochronnych, dotyczące zakresu i sposobów ochrony na obszarach ochrony czynnej, bowiem teoretycznie mogły one umożliwiać przebieg takich procesów, choć zapewne pod określonymi warunkami.

Po drugie, w § 11 ust. 1 pkt 9 wskazano, że zakres ustaleń niezbędnych do identyfikacji i oceny istniejących i potencjalnych zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych, obejmuje w szczególności „naturalne procesy mogące mieć wpływ na osiągnięcie celów ochrony, jak: sukcesja roślinności uwolnionej od presji antropogenicznej, eutrofizacja wód, rozprzestrzenianie się obcych gatunków zagrażających rodzimym gatunkom, zaburzenia w strukturze populacji zwierząt, ocieplenie klimatu, obniżenie poziomu wód podziemnych”. Wymieniono zatem wprost procesy uznane na gruncie rozporządzenia za naturalne.

Innym ważnym aktem wykonawczym do ustawy o ochronie przyrody jest Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 30 marca 2005 r. w sprawie rodzajów, typów i podtypów rezerwatów przyrody (Dz. U. z 2005 r. Nr 60, poz. 533). W załączniku wymieniono rodzaje rezerwatów oraz odpowiadające im przedmioty ochrony. Przy rezerwach przyrody nieożywionej jako potencjalny przedmiot wskazano m.in. przykłady erozji i innych procesów kształtujących powierzchnię ziemi, natomiast przy rezerwach leśnych wskazano: „pozostałości i fragmenty dawnych puszczy o charakterze pierwotnym, typy zbiorowisk leśnych, stanowiska drzew na granicach zasięgu” nie zawierając jednak „przykładów procesów naturalnych zachodzących w ekosystemach leśnych”.

Podsumowując aktualnie obowiązujące przepisy należy stwierdzić, że wprowadzenie ochrony ścisłej jest podstawowym narzędziem prawnym zabezpieczającym procesy naturalne – reżim ochrony ścisłej daje potwierdzoną prawnie pewność, że na danym obszarze chronionym przebiegają procesy naturalne. Istnieje bowiem akt prawny, który w określonym miejscu i w określonym czasie eliminuje bezpośrednią działalność człowieka i daje bezwzględne pierwszeństwo procesom naturalnym. Podkreślić warto, że dzieje się to bez żadnych dodatkowych uwarunkowań przyrodniczych, które muszą być spełnione przy pierwszeństwie procesów naturalnych w ochronie czynnej.

Funkcjonowania parku narodowego czy rezerwatu przyrody jako prawnej formy ochrony przyrody (ich powołanie normują akty prawne) nie należy utożsamiać *a priori* z ochroną ścisłą i nieskrępowanym przebiegiem procesów naturalnych na całym ich obszarze. W każdym parku czy rezerwacie możliwe jest

bowiem funkcjonowanie rozdzielonych przestrzennie trzech rodzajów ochrony – ścisłej, czynnej i krajobrazowej. Dlatego konieczna jest analiza aktów prawnych związanych z zarządzaniem danym parkiem/rezerwatem i na tej podstawie wyciąganie wniosków odnośnie rodzajów i sposobów ochrony, ich zasięgu powierzchniowego i czasu trwania w obszarze.

Na kanwie historycznego rozwoju przepisów prawnych dotyczących ochrony ścisłej możliwe jest prześledzenie kształtowania się myśli ochrony procesów naturalnych.

Ustawa z dnia 10 marca 1934 r. o ochronie przyrody (Dz. U. R. P. z 1934 r. Nr 31, poz. 274) – pierwsza polska ustawa o ochronie przyrody – jako formy ochrony przyrody przewidywała m.in.: tworzenie parków narodowych (art. 9) oraz ochronę tworów przyrody (ziemia, jej ukształtowanie i formacje, jaskinie, wody płynące i stojące...) (art. 1 i 5). Ustawa nie ujmowała tworzenia rezerwatów przyrody, nie wymieniała pojęć: proces naturalny, proces przyrodniczy czy ochrona ścisła. Niemniej jednak ujęte w art. 2 sposoby ochrony umożliwiały ograniczenie działalności człowieka. Zapisano tu bowiem, że stosownie do rodzaju przedmiotów i celu ochrony, ochrona polegać może m.in.: 1) na czasowych lub nieograniczonych w czasie zakazach dokonywania bez zezwolenia władzy państwowej wszelkich lub istotnych zmian w przedmiocie lub w jego otoczeniu; 2) na zakazach używania i użytkowania przedmiotu, polowania, rybołówstwa, ścinania drzew, niszczenia roślin, zanieczyszczania wody, zmiany jej biegu, wydobywania ziemi, skał i minerałów. Przypuszczalnie jedynym opublikowanym aktem wykonawczym do ustawy wydanym do czasu II wojny światowej w zakresie ochrony tworów przyrody (tj. na podstawie art. 5) było Zarządzenie Wojewody Stanisławowskiego z dnia 22 kwietnia 1938 r. o ochronie tworów przyrody obejmujących środkową grupę skał z otoczeniem w Uryczu, gromada Urycz, gmina Podhorodce, powiat stryjski (M. P. z 1938 r. Nr 132, poz. 231). W § 1 zapisano, że wszelkie twory przyrody, znajdujące się na parcelach gruntowych objętych numerami 5679, 5680, 5676, 5832, 5677, 5678 i 5682 wykazu katastralnego gminy Urycz, podlegają ochronie. Zgodnie z § 2 ochrona polegała na: a) nieograniczonym w czasie zakazie dokonywania wszelkich zmian bez pozwolenia władzy państwowej w przedmiotach i ich otoczeniu, b) zakazie używania i użytkowania parcel wymienionych w § 1, polowania, ścinania drzew, niszczenia roślin, wydobywania ziemi, skał i minerałów, c) zakazie zbywania i nabywania oraz przewożenia przedmiotów objętych ochroną, d) zakazie umieszczania na obszarze chronionych tworów przyrody tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych itp., z wyjątkiem tablic ostrzegawczych o rezerwacie, e) zakazie wznoszenia jakichkolwiek budowli na obszarze chronionych tworów przyrody, z wyjątkiem każdorazowego sołtysa gromady Urycz, lub osób przez niego upoważnionych. Zamierzano również wprowadzić specjalny regulamin zwiedzania obiektu przez turystów. Z

treści Zarządzenia można wnioskować, że zastosowana ochrona miała znamiona ochrony ścisłej a chroniony obiekt uznawany był za rezerwat. Objęte ochroną miejsce w Uryczu obejmowało Zamek Tustań – średniowieczną twierdzę ulokowaną na wychodniach skalnych, dziś w granicach Ukrainy.

Powstaje pytanie, czy ochrona ścisła w okresie międzywojennym nie miała większego znaczenia, zważywszy na dość późny czas wprowadzenia ustawy, brak w niej zapisów odnoszących się wprost do tej ochrony oraz przypuszczalnie bardzo skromną liczbę aktów wykonawczych? Do próby odpowiedzi potrzebna jest analiza aktów prawnych dotyczących szeroko rozumianego leśnictwa. Kluczowe wydaje się Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o zagospodarowaniu lasów państwowych (Dz. U. R. P. z 1928 r. Nr 36, poz. 336), które weszło w życie 24 marca 1928 r. Artykuł 7 zawierał wyliczenie lasów, które mogą być uznane przez Ministra Rolnictwa za lasy ochronne. Wśród nich, w pkt e, jako potencjalne lasy ochronne wymieniono lasy, które *mają znaczenie przyrodniczo-naukowe*. Zgodnie z art. 9 lasy ochronne winny być zagospodarowane w sposób umożliwiający osiągnięcie celów, dla których zostały uznane za ochronne. W prowadzonych rozważaniach najważniejszy jest krótki art. 10, zgodnie z którym „**Z lasów uznanych za ochronne z powodów, wymienionych w pkt. e art. 7, mogą być wydzielone obszary, na których użytkowanie będzie całkowicie zaniechane (rezerwaty)**”. Jest to przypuszczalnie pierwszy polski akt prawny o tak wysokiej randze (Rozporządzenie Prezydenta z mocą ustawy) wymieniający sformułowanie „rezerwaty” a jednocześnie przewidujący całkowite zaniechanie użytkowania lasu uznanego za ochronny z uwagi na znaczenie przyrodniczo-naukowe. Ponadto, bez wątpienia stanowi to pewien początek ochrony ścisłej i prawnej ochrony procesów naturalnych w międzywojennym systemie prawnym. Co więcej, z treści artykułu wynika, że całkowite zaniechanie użytkowania było równoznaczne/tożsame z rezerwatem. Wymieniony akt prawny wszedł w życie zaledwie 10 lat po odzyskaniu przez Polskę niepodległości.

Zmiana ww. przepisów następuje na mocy Dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 30 września 1936 r. o państwowym gospodarstwie leśnym (Dz. U. R. P. z 1936 r. Nr 75, poz. 533), powołującym państwowe gospodarstwo leśne pod nazwą „Lasy Państwowe”. Przytoczony wyżej art. 10 pozostał bez zmian w granicach lasów stanowiących własność Państwa, ale będących poza zarządem powołanych „Lasów Państwowych” i wraz z całym Rozporządzeniem został uchylony dopiero z dniem 1 stycznia 1950 r. (na mocy ustawy z dnia 20 grudnia 1949 r. o państwowym gospodarstwie leśnym (Dz. U. z 1949 r. Nr 63, poz. 494)). Natomiast w granicach lasów państwowego gospodarstwa leśnego również umożliwiono uznawanie przez Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych lasów ochronnych – w art. 6 pkt e Dekretu jako potencjalne lasy ochronne wymieniono lasy, które *mają znaczenie przyrodniczo-naukowe*. Natomiast zgodnie z art. 9

**„Gospodarstwo leśne w lasach uznanych za ochronne będzie prowadzone w sposób zapewniający osiągnięcie celu, dla którego lasy te zostały uznane za ochronne; w razie potrzeby użytkowanie tych lasów będzie całkowicie zaniechane”.** Zrezygnowano tu z wyrażenia „rezerwaty”, jednak możliwość całkowitego zaniechania użytkowania rozszerzono na wszystkie typy lasów ochronnych.

Ograniczenia dotyczyły również innych aspektów wykorzystania lasów państwowych – na mocy Rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 5 maja 1936 r. o pasaniu inwentarza i zbieraniu ściółki w lasach państwowych (Dz. U. z 1936 r. Nr 42, poz. 308), w lasach ochronnych i rezerwach nie mogło być dozwolone pasanie inwentarza (§ 2 pkt g) oraz zbieranie ściółki (§ 6 pkt a). Tak więc od początku funkcjonowania państwowego gospodarstwa leśnego „Lasy Państwowe”, na gruntach należących do Państwa umożliwiono uznawanie lasów ochronnych, na których modyfikacja gospodarki czyli sposób zapewnienia celu ochrony mógł obejmować nawet całkowite zaniechanie użytkowania.

Instrument lasów ochronnych wprowadzono również dla lasów niepaństwowych. W Rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 czerwca 1927 r. o zagospodarowaniu lasów, niestanowiących własności Państwa (Dz. U. R. P. z 1927 r. Nr 57, poz. 504), które weszło w życie 1 lipca 1927 r., artykuł 19 wskazywał lasy i zarośla, które mogą być uznane przez właściwą władzę za lasy ochronne. Jako potencjalne lasy ochronne w art. 19 e wymieniono lasy, które *mają znaczenie przyrodniczo-naukowe*. Nie wprowadzono tu co prawda całkowitego zaniechania użytkowania, ale zgodnie z art. 21 w lasach uznanych za ochronne m.in. z uwagi na znaczenie przyrodniczo-naukowe „właściwa władza może zabronić dokonania wyrębu zrębami czystymi, karczowania pni i korzeni, a także pasania inwentarza i zbierania ściółki lub innego użytkowania ubocznego”. Rozporządzenie, mimo kilkukrotnych zmian w treści, zachowało podobne brzmienie wymienionych przepisów do czasu uchylenia 27 kwietnia 1948 r.

W okresie międzywojennym ochrona ścisła pojawia się zatem w sposób pośredni i niepełny wśród przepisów prawa, głównie jako możliwość całkowitego zaniechania użytkowania lasów ochronnych należących do Państwa.

Powiązanie ochrony ścisłej z prawodawstwem leśnym tego okresu nie jest przypadkowe. Zdaniem Buczyńskiego (2008) po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918 r. można mówić o początku nowoczesnego, polskiego prawa w ochronie lasów. W okresie międzywojennym rola państwa w ochronie lasów ewaluowała od najprostszych form nadzoru do szerokiego spektrum oddziaływań administracyjnych i gospodarczych. Określono wówczas najważniejsze zasady ochrony lasów i gospodarki leśnej oraz wynikające z nich zadania i obowiązki podmiotów odpowiedzialnych za stan lasów wszystkich form własności. W ustawodawstwie pojawiło się wiele nowych elementów, m.in. uwzględnianie funkcji lasu innych niż tylko produkcyjne.

Dokumentem urzędowym informującym o ochronie procesów naturalnych w ramach ochrony ścisłej w ekosystemach leśnych jest protokół konferencji w sprawie rezerwatów w Puszczy Białowieskiej, odbytej w dniu 29 grudnia 1921 roku w Departamencie Leśnictwa Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych (Ochrona Przyrody 1922 (R.3) str. 92.). Obecni na konferencji to m.in. Dyrektor Departamentu Leśnictwa oraz Delegaci Państwowej Komisji Ochrony Przyrody. Postanowiono wówczas utworzyć w Puszczy Białowieskiej wymienione w protokole rezerваты ścisłe i częściowe. Wskazano, że „rezerваты ścisłe wyłączone będą od wszelkich zabiegów gospodarczych, w szczególności od usuwania wywrotów i złomów, w rezerwachach częściowych będą usuwane leżące drzewa iglaste ze względu na niebezpieczeństwo owadów. Wywroty drzew liściastych mogą być usuwane, porządanem jest jednak częściowe pozostawienie ich na gruncie, gdzie tworzyć będą siedlisko dla niektórych okazów flory i fauny” (pisownia oryginalna).

Przytoczony dokument nie stanowi aktu prawnego, jest międzyresortowym uzgodnieniem kształtującym zasady gospodarki leśnej na części Puszczy Białowieskiej, nie mniej jednak wskazuje na rozwinięte działania na rzecz ochrony przyrody już od pierwszych lat po odzyskaniu niepodległości. Zapisy protokołu dotyczące wprowadzenia rezerwatów ścisłych i zaniechania zabiegów gospodarczych teoretycznie umożliwiały ochronę ścisłą i przebieg naturalnych procesów w wybranych lasach Puszczy.

W pierwszych latach po II wojnie światowej nadal obowiązywały przepisy ustawy z dnia 10 marca 1934 r. o ochronie przyrody. Podkreślić należy wejście w życie na podstawie art. 9 tejże ustawy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 21 listopada 1947 r. o utworzeniu Białowieskiego Parku Narodowego (Dz. U. z 1947 r. Nr 74, poz. 469). Krótki § 2 wskazywał, że „Lasy, gleba, wody płynące i stojące oraz rośliny i zwierzęta na obszarze Parku podlegają ochronie ścisłej”. Był to przypuszczalnie pierwszy akt prawny o tak wysokiej randze, który wszedł w życie nie tylko po II wojnie światowej, ale i po odzyskaniu niepodległości, zawierający sformułowanie „ochrona ścisła” i określający składniki przyrody oraz granice obszaru poddanego ochronie ścisłej. Obowiązywał jednak wyłącznie na terenie utworzonego Parku, mając pewne znamiona aktu prawa miejscowego.

Z dniem 29 kwietnia 1949 r. wchodzi w życie ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 1949 r. Nr 25, poz. 180), która obowiązywała do 1991 r. czyli ponad 40 lat. Aktualnie to najdłużej obowiązująca ustawa o ochronie przyrody. W rozdziale 4 „Poddanie pod ochronę tworów przyrody” zawarto art. 11, zgodnie z którym poddanie pod ochronę następowało poprzez: 1) uznanie za pomniki przyrody; 2) uznanie za rezerваты przyrody; 3) utworzenie parków narodowych; 4) wprowadzenie ochrony poszczególnych gatunków roślin i zwierząt. Wprowadzono nową formę ochrony przyrody – rezerwat przyrody, wyjaśniając, że na jego obszarze podlega ochronie całość przyrody, niektóre jej

składniki lub estetyczne cechy krajobrazu. Art. 18 wskazywał, że w przypadkach przewidzianych w art. 12-15 (przy tworzeniu parków, rezerwatów, pomników i wprowadzaniu ochrony gatunkowej) ograniczenia odpowiednio do przedmiotów i zadań ochrony przyrody mogą polegać m.in. na czasowym lub nieograniczonym w czasie zakazie dokonywania wszelkich lub istotnych zmian przedmiotów; zakazie: używania, użytkowania, uszkodzania i zanieczyszczania przedmiotów lub terenów. Umożliwiono zatem zastosowanie ochrony ścisłej, choć nadal na gruncie ustawowym nie pojawia się pojęcie „ochrona ścisła”.

Pierwszym parkiem narodowym utworzonym na mocy art. 14 ww. ustawy był Świętokrzyski Park Narodowy. W Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 1 kwietnia 1950 r. w sprawie utworzenia Świętokrzyskiego Parku Narodowego (Dz. U. z 1950 r. Nr 14, poz. 133), w § 4 wskazano m.in., że: „1. W lasach wchodzących w skład Parku powinno być prowadzone gospodarstwo rezerwatowe. W zależności od stanu lasów poszczególne ich partie podlegają ochronie ścisłej (rezerваты ścisłe) bądź ochronie częściowej (rezerваты częściowe). 2. Ochrona ścisła zmierza do utrzymania naturalnego składu lasu, jego podszycia, runa i wszystkich elementów przyrody żywej, należących zarówno do świata roślinnego jak i zwierzęcego oraz elementów przyrody nieożywionej”. W rozporządzeniu określono m.in. miejsca poddane ochronie ścisłej i ochronie częściowej, zdefiniowano cele i metody obu rodzajów ochrony jak również wprowadzono możliwe odstępstwa od nich. Był to już kolejny akt prawny zawierający pojęcie „ochrona ścisła”, tożsame w tym przypadku z rezerwatem ścisłym i zdefiniowane. Podobnie jak ww. Rozporządzenie o utworzeniu Białowieskiego PN, obowiązywał jednak wyłącznie na terenie utworzonego Parku.

Podobnie zostało sformułowane Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 października 1954 r. w sprawie utworzenia Babiogórskiego Parku Narodowego (Dz. U. z 1955 r. Nr 4, poz. 25).

W korespondencji z ww. powojennymi przepisami, w dniu 31 marca 1952 r., na podstawie art. 17 ustawy z dnia 7 kwietnia 1949 r. o ochronie przyrody, jako akt wykonawczy, wchodzi w życie Zarządzenie Ministra Leśnictwa z dnia 4 stycznia 1952 r. w sprawie prowadzenia rejestrów tworów przyrody, poddanych pod ochronę (M.P. z 1952 r. Nr A-27, poz. 376). Zgodnie z § 3 ust. 1 rejestr centralny składał się z dwu działów: działu A, obejmującego parki narodowe i rezerваты przyrody oraz działu B, obejmującego pomniki przyrody. W ustępie 2 wskazano, że dział A rejestru centralnego zawiera m.in. rubryki: numer porządkowy rejestru (centralnego i wojewódzkiego) oraz opis przedmiotu, poddanego pod ochronę – z wyszczególnieniem powierzchni objętej ochroną ścisłą i ochroną częściową. Był to niezwykle ważny akt prawny – stanowił przypuszczalnie pierwszy akt prawny wprowadzający pojęcie „ochrony ścisłej” i „ochrony częściowej” w odniesieniu do wszystkich parków narodowych i rezerwatów przyrody. Chociaż stanowił akt prawa wewnętrznego, skierowany do jednostek podległych Ministrowi, to jego

zasięg obejmował jednostki na terenie całego kraju. Na gruncie tego zarządzenia weszło w obieg prawny i utrwaliło rozróżnienie rezerwatów przyrody na rezerwaty ścisłe i rezerwaty częściowe. O takim rozróżnieniu pisali m.in. Czubiński, Gawłowska, Zabierowski, Bieniek i Gawłowska (1977).

Wprowadzenie ochrony ścisłej na grunt ustawowy przyniosła ustawa z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 1991 r. Nr 114, poz. 492), która w art. 41 ust. 3 normowała, że **„W parkach narodowych i rezerwach przyrody oraz w odniesieniu do gatunków chronionych roślin i zwierząt stosuje się ochronę ścisłą lub częściową, która polegać może na całkowitym zaniechaniu ingerencji człowieka albo wyrażać się w czynnym oddziaływaniu na stan ekosystemów i ich składników przez stosowanie zabiegów ochronnych, hodowlanych i pielęgnacyjnych”**. Zatem pojęcia „ochrona ścisła” i „ochrona częściowa” pojawiają się już bezpośrednio w tekście ustawy, akcie prawnym wyższego rzędu niż zarządzenie czy rozporządzenie, wchodząc do prawa powszechnie obowiązującego.

Wskazany stan prawny udoskonala i modyfikuje w wyraźny sposób ustawa z dnia 7 grudnia 2000 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody (Dz. U. z 2001 r. Nr 3 poz. 21), która weszła w życie 2 lutego 2001 r. Wprowadzony zostaje słownik ustawy w art. 2a, gdzie już w osobnych punktach definiowane są rodzaje stosowanej ochrony – oprócz ochrony ścisłej i częściowej zaczyna funkcjonować ochrona krajobrazowa. Zgodnie z brzmieniem ustawowym, **przez ochronę ścisłą rozumie się całkowite zaniechanie ingerencji człowieka w stan ekosystemów i składników przyrody**; ochrona częściowa to czynna ochrona ekosystemów i składników przyrody w celu przywrócenia stanu naturalnego lub ich utrzymania w stanie zbliżonym do naturalnego; ochrona krajobrazowa to zrównoważony rozwój obszaru oraz zachowanie cech charakterystycznych krajobrazu. Odpowiednio zmodyfikowany zostaje art. 41 poprzez m.in. wskazanie, że w parkach narodowych lub rezerwach przyrody stosuje się ochronę ścisłą lub ochronę częściową, a na gruntach pozostających tu w gospodarczym użytkowaniu – ochronę krajobrazową.

Opierając się na wprowadzonych zmianach sformułowano m.in. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 15 kwietnia 2002 r. w sprawie szczegółowych zasad sporządzania projektu planu ochrony dla rezerwatu przyrody (Dz. U. z 2002 r. Nr 55, poz. 496), gdzie w § 4 wśród elementów planu wymieniono „mapy rezerwatu przyrody przedstawiające obszary ochrony ścisłej, częściowej i krajobrazowej”. Nastąpiło trwałe odejście od dotychczasowego ujęcia danego rezerwatu jako poddanego w całości ochronie ścisłej albo ochronie częściowej.

Wracając na grunt aktualnie obowiązującej ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody dostrzec można wyraźne zmiany, które wprowadziła z dniem 1 maja 2004 r. Przede wszystkim dotychczasowa ochrona częściowa w

rezerwacie przyrody i parku narodowym zastąpiona została ochroną czynną, zdefiniowaną w słowniku (art. 5 pkt 5); ochrona częściowa dotyczy aktualnie wyłącznie gatunków roślin, zwierząt i grzybów (art. 5 ust. 4). Największy postęp dokonany został w zakresie zdefiniowania ochrony ścisłej, ponieważ do jej definicji został wprowadzony (i zauważony w sensie prawnym) proces przyrodniczy. Dzięki przyjętej definicji, w ochronie ścisłej można widzieć podstawowe narzędzie prawne zabezpieczenia procesów naturalnych i dostrzegać szerokie związki tej ochrony z będącą przedmiotem niniejszych rozważań ochroną procesów naturalnych.

## Podsumowanie

- idea ochrony procesów naturalnych w polskiej myśli ochrony przyrody jest obecna co najmniej od momentu odzyskania przez Polskę niepodległości i utożsamiana jest z ochroną ścisłą;
- ochrona procesów naturalnych i ochrona ścisła pojawiały się w polskim prawodawstwie stopniowo, początkowo poprzez zakazy możliwe do wprowadzenia w lasach ochronnych, później jako sposób ochrony przyrody na konkretnych chronionych obszarach (ochrona ścisła wprowadzona w Białowieckim PN w 1947 r. rozporządzeniem Rady Ministrów, mimo literalnego braku takiej ochrony w przepisach ustawy z 1934 r.);
- warta zapamiętania data to rok 1952, w którym akt wykonawczy do ustawy o ochronie przyrody z 1949 r., tj. Zarządzenie Ministra Leśnictwa, wprowadza do przepisów prawa literalnie wymienioną ochronę ścisłą i ochronę częściową, możliwe do zastosowania w parkach narodowych i rezerwach przyrody;
- po raz pierwszy w ustawie ochrona ścisła pojawia się w 1991 r., a zostaje zdefiniowana w 2001 r. jako całkowite zaniechanie ingerencji człowieka w stan ekosystemów i składników przyrody;
- aktualnie obowiązująca ustawa o ochronie przyrody, mimo braku pojęcia „proces naturalny”, posiada najbardziej rozbudowaną definicję ochrony ścisłej, dostrzegającą procesy przyrodnicze a nie tylko stan ekosystemów, tworów i składników przyrody;
- jako pewne słabości obowiązującego prawa wskazać należy, że ochrona procesów naturalnych – ochrona ścisła nie jest zagwarantowana na stałe; w ustawowych celach parku narodowego nie jest wymieniona ochrona procesów naturalnych a wśród wymienianych w prawie potencjalnych przedmiotów ochrony w rezerwach leśnych nie są wymieniane procesy naturalne;
- w aktualnym systemie prawnym tylko ochrona ścisła możliwa w parkach narodowych i rezerwach przyrody jest gwarantem bezwarunkowego przebiegu i prawnym narzędziem ochrony procesów naturalnych.

## Ochrona procesów naturalnych w województwie podkarpackim

Najdłużej udokumentowaną historię ochrony procesów naturalnych w województwie podkarpackim, w przypadku parków narodowych, ma Bieszczadzki Park Narodowy, powołany w 1973 r. (drugi park w województwie – Magurski Park Narodowy – powołano później, w 1995 r.).

W Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 4 sierpnia 1973 r. w sprawie utworzenia Bieszczadzkiego Parku Narodowego (Dz. U. z 1973 r. Nr. 31, poz. 179) w § 6 ust.1 wskazano, że „Poszczególne części obszaru Parku objęte ochroną rezerwatową podlegają ochronie ścisłej (rezerwaty ścisłe) lub ochronie częściowej (rezerwaty częściowe)”. Zapisano również, że „Ochrona ścisła zmierza do zachowania w stanie nienaruszonym całości przyrody, a w szczególności do utrzymania naturalnego stanu zespołów leśnych i połoninowych, a także elementów przyrody nieożywionej”, natomiast „Ochrona częściowa zmierza do przywrócenia przyrodzie stanu naturalnego przez stosowanie odpowiednich zabiegów pielęgnacyjno-hodowlanych i ochronnych oraz przez usuwanie elementów obcych pierwotnemu składowi zespołów roślinnych i siedlisku bądź też do zachowania w określonym stanie niektórych elementów przyrody”. Wprowadzono również możliwe wyjątki od ustalonych zasad. Ochroną ścisłą objęto wówczas około 2314 ha, w tym 1460 ha połonin, a więc ekosystemów nieleśnych niegdyś użytkowanych pastersko, co było odważną decyzją planistyczną; w następnych latach Park kilkakrotnie powiększano, stopniowo zwiększając areal ochrony ścisłej. W aktualnym Zarządzeniu Ministra Środowiska w sprawie zadań ochronnych dla Bieszczadzkiego Parku Narodowego (Dz. Urz. MŚ z 2016 r. poz. 12), obowiązującym do 31 grudnia 2018 r., ochroną ścisłą objęto 20 336,2870 ha.

W przypadku rezerwatów przyrody, w ramach pracy wykonano zestawienie wszystkich dotąd ustanowionych rezerwatów oraz dokonano przeglądu rejestrów rezerwatów przyrody, dotyczących granic dzisiejszego województwa podkarpackiego, prowadzonych przez wojewodów, w tym wcześniejszych województw (rejestry z uwidocznieniem ochrony ścisłej i częściowej prowadzone były od 1953 r. – w tym roku powołano pierwsze w województwie powojenne rezerваты – do 2.02.2001 r.<sup>1</sup>).

<sup>1</sup> Ustalona data 2.02.2001 r. ma charakter umowny. Zarządzenie Ministra Leśnictwa z dnia 4 stycznia 1952 r. w sprawie prowadzenia rejestrów tworów przyrody, poddanych pod ochronę (M.P. z 1952 r. Nr A–27, poz. 376) utraciło moc obowiązywania 12 grudnia 1991 r. – w dniu wejścia w życie ustawy z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 1991 r. Nr 114, poz. 492), ta zaś w art. 39 nie przewidywała prowadzenia rejestru przez wojewodę. Stan ten zmienił się dopiero 1 stycznia 1999 r. Kolejna zmiana nastąpiła na podstawie ustawy z dnia 7 grudnia 2000 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody (Dz. U. z 2001 r. Nr 3 poz. 21), która weszła w życie 2 lutego 2001 r. – na jej podstawie został wprowadzony w art. 39 ust. 4 zakres rejestru, w którym nie było jednak wyszczególnienia powierzchni objętej ochroną ścisłą i ochroną częściową, m.in. dlatego, że ustawa wprowadzała trzy rodzaje ochrony: ścisłą, częściową i krajobrazową. Przebadane rejestry były jednak przez cały czas prowadzone, przy czym ostatnie wpisy informujące o powierzchni objętej ochroną ścisłą i częściową dotyczą rezerwatu „Golesz”, ustanowionego 14.01.2001 r. W czasie późniejszym rubryk tych nie wypełniano.

W badanym okresie: 4 rezerваты nie posiadają wpisu, dla kolejnych 4 nie zidentyfikowano wpisu, w 1 rezerwacie wpis jest niejasny, w 1 przypadku powierzchnia jest rozdzielona na dwa fragmenty: ochronę częściową i ochronę ścisłą. W pozostałych przypadkach cała powierzchnia obiektu zaliczona jest albo do ochrony ścisłej albo do ochrony częściowej.

Ze wstępnych badań wynika, że jako rezerваты objęte ochroną ścisłą w rejestrach ujęto, w porządku chronologicznym tworzenia: 1. „Winna Góra” (1954 r., 0,11 ha, florystyczny), 2. „Orzechów” (1956 r., 1,72 ha, wodny) 3. „Brzoza Stadnicka” (1956 r., 0,34 ha, wodny), 4. „Pniów” (1956 r., 4,65 ha, wodny), 5. „Zwieszło” (1957 r., 2,20 ha, przyrody nieożywionej), 6. „Kołacznia” (1957 r., 0,10 ha, florystyczny), 7. „U źródeł Solinki” (1958 r., 343,94 ha, leśny), 8. „Wetlina” (1958 r., 110,85 ha, leśny), 9. „Wołosate” (1959 r., 2,04 ha, torfowiskowy).

Zatem tylko 9 z łącznej liczby 90 rezerwatów utworzonych we wskazanym okresie, w rejestrze zapisanych zostało jako rezerваты npoddane ochronie ścisłej. Są to rezerваты powołane wyłącznie w latach 50. XX wieku. Dwa z tych obiektów uległy likwidacji – „Orzechów” (w 1973 r.) i „Brzoza Stadnicka” (w 1980 r.), trzy ostatnie weszły w latach 1990–1991 w skład Bieszczadzkiego Parku Narodowego. W rezerwacie „Pniów”, w latach 90. XX wieku, wykonano prace mające na celu pogłębienie zbiornika wodnego ze stanowiskiem kotewki orzecha wodnego, celem utrzymania siedliska tego gatunku; ochronę czynną w rezerwach „Winna Góra” i „Kołacznia” prowadzono m.in. w pierwszych latach XXI wieku, w celu hamowania sukcesji roślinności krzewiastej zagrażającej przedmiotom ochrony (inf. własna). Ochrona ścisła zwykle nie służy przedmiotom ochrony w małych rezerwach nieleśnych, a takie przeważały w tej grupie. O problemach napotykanym w małych rezerwach chroniących roślinność i wyłączonych z użytkowania pisano już w latach 50. XX wieku (Jentys-Szaferowa 1959). Bez zasadniczej ingerencji człowieka pozostaje dotąd rezerwat chroniący jeziora osuwiskowe „Zwieszło”, w jego granicach znajdują się wody dwóch jezior ze strefą przybrzeżną.

Na największą uwagę, z punktu widzenia ekosystemów leśnych, zasługują dwa bieszczadzkie, położone blisko siebie rezerваты: „U źródeł Solinki” i „Wetlina”. Po włączeniu, z dniem 1 stycznia 1990 r., w granice Parku weszły w skład obszarów ochrony ścisłej (Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 sierpnia 1989 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie utworzenia Bieszczadzkiego Parku Narodowego (Dz. U. z 1989 r. Nr 50, poz. 288).

Rezerwat „U źródeł Solinki” to największy rezerwat istniejący w latach 1953–1980. Zapisy rejestru informują, że *„obejmuje obszar źródłowy Solinki, stanowi drzewostan bukowy z dużą domieszką jodły, a miejscami jodła dominuje nad bukiem, pojedynczo i grupowo występuje również jawor. Rezerwat obfituje w stare pomnikowe drzewa, których pnie osiągają często 4 do 4,5 m obwodu. Spotyka się tu również buczynę o dziwacznym powykręcanym kształcie, tworzącą na zboczu Wielkiej Rawki górną granicę lasu. Wiek drzew od 15 do 200 lat, zwarcie umiarkowane, miejscami luźne”*. W rubryce „Cel ochrony” wpisano, że *„Zachowanie ze względów naukowych i dydaktycznych fragmentu lasu jodłowo-bukowego o charakterze pierwotnym, z endemitami wschodniokarpackimi w runie jak wilczomlec karpacki (*Euphorbia carpatica*) i pszeniec Herbicha (*Melampyrum Herbichii*)”*.

Rezerwat „Wetlina” zgodnie z zapisami rejestru *„obejmuje górną część potoku Beskidnika. W dolnej części rezerwatu, w początkowo prawie czystym drzewostanie bukowym, w miarę wzrastania wysokości n.p.m. zaczyna pojawiać się jako domieszka coraz obficiej jawor. W partii najwyższej rezerwatu ciągnie się wzdłuż granic grzbietu pas lasu bukowo-jaworowego, szeroki do 200 m. Granicą biegnie granica kraju. Drzewostan tworzą tu w głównej mierze jawory o potężnych rozmiarach. Dużo wiatrołomów, wywrotów i leżaniny. Wiek drzew od 15–200 lat. Zwarcie luźne, miejscami przerwane”*. Jako „Cel ochrony” wpisano: *„Rezerwat tworzy się w celu zachowania ze względów naukowych i dydaktycznych fragmentu lasu bukowo-jaworowego o charakterze pierwotnym”*.

Gut (1966) o pierwszym z obiektów pisze, że *„Całość tworzy niemal nieprzebytą puszcę. Potężne zwalone drzewa i wielka obfitość porostów, szczególnie na bukach, potęgują to wrażenie”*. Drugi obiekt zdaniem tego autora stanowi las o charakterze pierwotnym z dużą ilością jaworu.

W koncepcji powołania Bieszczadzkiego Parku Narodowego, przedstawionej w 1957 r. przez Lisowskiego w czasopiśmie *„Chrońmy Przyrodę Ojczystą”* (Lisowski 1957, za Winnicki, Michalik 2014), która obejmowała formę dwóch odrębnych części, o łącznej powierzchni około 4800 ha, jedna z tych części to lasy o pierwotnym charakterze – tzw. Puszcza Bukowa w dolinie Górnej Solinki o pow. 3400 ha. Charakteryzując Puszcę Lisowski wskazywał, że jest najpiękniejszym fragmentem leśnym w Bieszczadach Zachodnich i należy do najbardziej pierwotnych lasów tego typu w kraju. Uwzględniając zróżnicowanie Puszczy Bukowej Lisowski wytypował w tym kompleksie cztery rezerваты ścisłe: 100 ha czystej buczyny na zboczu Działu; ok. 600 ha buczyn z dużym udziałem jodły pomiędzy Krzemieńcem i Wielką Rawką, z licznymi starymi pomnikowymi drzewami osiagającymi 4 do 4,5 m obwodu; ok. 200 ha drzewostanów bukowych ze znacznym udziałem jaworów w górnej części potoku Beskidnik i sięgające po szczyty Czoła i Borsuka; odcinek przełomowy Solinki (800 m) przy wejściu do puszczy (Winnicki, Michalik 2014).

Omawiane dwa rezerваты wchodziły w granice Puszczy Bukowej, jako lasy między Krzemieńcem i Wielką Rawką oraz lasy w górnej części potoku Beskidnik. Ponieważ do utworzenia parku narodowego w latach 50. XX w. nie doszło, wartości przyrodnicze Puszczy Bukowej zostały po części zabezpieczone w postaci ścisłych rezerwatów przyrody. Tzw. Pasma Graniczne w Bieszczadzkim Parku Narodowym, w zasięgu którego znajdują się oba historyczne obiekty, uznawane jest dzisiaj za jedyny w Polsce obszar spełniający kryteria „wilderness” (Gutowski i in. 2014), czyli tzw. obszar dzikości, odpowiadający kategorii Ib w klasyfikacji form ochrony IUCN.

## Podsumowanie

- na terenie województwa podkarpackiego, w okresie 1953–2001, tylko mała część powołanych wówczas rezerwatów – 9 z łącznej liczby 90 – ujęta była w prowadzonych rejestrach jako poddane ochronie ścisłej; zostały one ustanowione w latach 50. XX wieku;
- wśród rezerwatów objętych ochroną ścisłą wyróżniały się dwa duże obiekty leśne, znacząco większe niż wszystkie powołane w latach 50. rezerваты: „U źródeł Solinki” i „Wetlina”; pierwszy z nich pozostawał największym rezerwatem do 1980 r.; w obu obiektach przedmiotem ochrony były lasy o charakterze pierwotnym: jodłowo-bukowe lub bukowo-jaworowe, w 1990 r. oba rezerваты weszły w granice Bieszczadzkiego Parku Narodowego;
- analizując rezerваты przyrody w województwie nie można postrzegać ich idealistycznie, jako obiekty wyłączone z bezpośredniej ingerencji człowieka od momentu utworzenia, bądź poddane tej ingerencji, z uwagi na dominujące rezerваты częściowe – w każdym przypadku konieczne jest badanie źródeł historycznych, jaki zakres miała ingerencja człowieka w obiekcie;
- obszarami chronionymi z największym arealem i najdłużej trwającą ochroną ścisłą, są na terenie województwa: dwa historyczne rezerваты „U źródeł Solinki” i „Wetlina”, zajmujące około 450 ha lasów chronionych od 1958 r. – przez 60 lat i Bieszczadzki Park Narodowy, chroniący kolejne około 2300 ha od 1973 r. – przez 45 lat;
- najdłużej udokumentowana ochrona procesów naturalnych w ekosystemach leśnych i nieleśnych w województwie podkarpackim ma miejsce w granicach Bieszczadzkiego Parku Narodowego.

## Literatura

- Buczyński G. 2008. Podejście prawne do ochrony lasów w Polsce w ujęciu historycznym. *Kwartalnik Prawa Publicznego* 8, 3/4: 7–36. Kolekcja Cyfrowa bazhum.muzhp.pl.
- Czubiński Z., Gawłowska J., Zabierowski K., Bieniek M., Gawłowska M. 1977. Rezerваты przyrody w Polsce. PWN. Warszawa – Kraków (s. 14).
- Gut S. 1966. Osobliwości przyrody województwa rzeszowskiego jako podstawa ruchu turystyczno-krajoznawczego. PAN Zakład Ochrony Przyrody. Wydawnictwa popularnonaukowe; Nr 19. Kraków (s. 41–44).
- Gutowski J.M., Bobiec A., Jaroszewicz B., Niedziałkowski K., Zieliński S. 2014. Wybrane problemy w ochronie przyrody w Polsce i proponowane kierunki zmian. *Biuletyn Komitetu Ochrony Przyrody PAN* 5–6/2014–2015: 39–53.
- Jentys-Szaferowa J. 1959. Ochrona roślin w małych rezerwatach. *Chrońmy Przyrodę Ojczystą* 15: 19–24.
- Lisowski S. 1957. O utworzenie parku narodowego w Bieszczadach Zachodnich. *Chrońmy Przyrodę Ojczystą* 1: 13–27.

- Ochrona Przyrody 1922 Protokół konferencji w sprawie rezerwatów w Puszczy Białowieskiej, odbytej w dniu 29. XII. 1921 r. w Departamencie Leśnictwa Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych. R. 3, s. 92.
- Pawlaczyk P. 2016. Czy potrzebne są rezerваты wewnątrz innych, wielkoobszarowych form ochrony przyrody? Przegląd Przyrodniczy XXVII, 4: 18–26.
- Przybylska K., Banaś J., Zięba S., Kucharzyk S. 2014. Ochrona naturalnych procesów i monitoring ekosystemów leśnych w Bieszczadzkim Parku Narodowym. Roczniki Bieszczadzkie 22: 95–105.
- Winnicki T., Michalik S. 2014. Bieszczadzki Park Narodowy – Historia utworzenia i powiększenia obszaru chronionego. Roczniki Bieszczadzkie 22: 19–50.

### **Wykaz aktów prawnych (chronologicznie)**

- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 czerwca 1927 r. o zagospodarowaniu lasów, niestanowiących własności Państwa (Dz. U. R. P. z 1927 r. Nr 57, poz. 504).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o zagospodarowaniu lasów państwowych (Dz. U. R. P. z 1928 r. Nr 36, poz. 336).
- Ustawa z dnia 10 marca 1934 r. o ochronie przyrody (Dz. U. R. P. z 1934 r. Nr 31, poz. 274).
- Rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 5 maja 1936 r. o pasaniu inwentarza i zbieraniu ściółki w lasach państwowych (Dz. U. R. P. z 1936 r. Nr 42, poz. 308).
- Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 30 września 1936 r. o państwowym gospodarstwie leśnym (Dz. U. R. P. z 1936 r. Nr 75, poz. 533).
- Zarządzenie Wojewody Stanisławowskiego z dnia 22 kwietnia 1938 r. o ochronie tworów przyrody obejmujących środkową grupę skał z otoczeniem w Uryczu, gromada Urycz, gmina Podhorodce, powiat stryjski (M. P. z 1938 r. Nr 132, poz. 231).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 21 listopada 1947 r. o utworzeniu Białowieskiego Parku Narodowego (Dz. U. z 1947 r. Nr 74, poz. 469).
- Ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 1949 r. Nr 25, poz. 180).
- Ustawa z dnia 20 grudnia 1949 r. o państwowym gospodarstwie leśnym (Dz. U. z 1949 r. Nr 63, poz. 494).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 1 kwietnia 1950 r. w sprawie utworzenia Świętokrzyskiego Parku Narodowego (Dz. U. z 1950 r. Nr 14, poz. 133).
- Zarządzenie Ministra Leśnictwa z dnia 4 stycznia 1952 r. w sprawie prowadzenia rejestrów tworów przyrody, poddanych pod ochronę (M.P. z 1952 r. Nr A–27, poz. 376).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 października 1954 r. w sprawie utworzenia Babiogórskiego Parku Narodowego (Dz. U. z 1955 r. Nr 4, poz. 25).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 sierpnia 1973 r. w sprawie utworzenia Bieszczadzkiego Parku Narodowego (Dz. U. z 1973 r. Nr. 31, poz. 179).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 sierpnia 1989 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie utworzenia Bieszczadzkiego Parku Narodowego (Dz. U. z 1989 r. Nr 50, poz. 288).
- Ustawa z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 1991 r. Nr 114, poz. 492).
- Ustawa z dnia 7 grudnia 2000 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody (Dz. U. z 2001 r. Nr 3 poz. 21).

- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 15 kwietnia 2002 r. w sprawie szczegółowych zasad sporządzania projektu planu ochrony dla rezerwatu przyrody (Dz. U. z 2002 r. Nr 55, poz. 496).
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tekst jedn. Dz. U. z 2016 r., poz. 2134 ze zm.; stan prawny ma dzień 1 października 2017 r.).
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 30 marca 2005 r. w sprawie rodzajów, typów i podtypów rezerwatów przyrody (Dz. U. z 2005 r. Nr 60, poz. 533).
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 12 maja 2005 r. w sprawie sporządzania projektu planu ochrony dla parku narodowego, rezerwatu przyrody i parku krajobrazowego, dokonywania zmian w tym planie oraz ochrony zasobów, tworów i składników przyrody (Dz. U. z 2005 r. Nr 94, poz. 794).
- Zarządzeniu Ministra Środowiska w sprawie zadań ochronnych dla Bieszczadzkiego Parku Narodowego (Dz. Urz. MŚ z 2016 r. poz. 12).

## Summary

The idea of protecting natural processes in the Polish nature protection thought has been present at least since Poland gained independence and is identified with strict protection. Protection of natural processes and strict protection appeared in Polish legislation gradually, initially through prohibitions that could be introduced in protective forests, later as a way of nature protection in specific protected areas. In 1952, the executive act to the Nature Conservation Act of 1949, i.e. the Ordinance of the Minister for Forestry, introduced literally strict protection and partial protection to the law, applicable to national parks and nature reserves. For the first time strict protection appears in the Act in 1991 and is defined in 2001 as a complete abandonment of human interference upon the state of ecosystems and elements of nature. The current law on nature protection, despite the lack of the term “natural process”, has the most extensive definition of strict protection, noticing the natural processes but not only the state of ecosystems, formations, and elements of nature. In the current legal system, strict protection, possible only in national parks and nature reserves, is a legal tool for the protection and a guarantee of an undisturbed course of natural processes.

In the Podkarpackie Voivodeship, protected areas with the largest area and the longest-lasting strict protection are: two historical reserves “U Źródeł Solinki” and “Wetlina”, covering about 450 hectares of protected forest since 1958 (60 years) and the Bieszczady National Park, protecting further around 2300 ha from 1973 (45 years). The longest-documented legal protection of natural processes in forest and non-forest ecosystems in the Podkarpackie Voivodeship takes place within the Bieszczady National Park.